

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ
ΔΙΑ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΝ ΕΞΕΛΙΞΙΝ ΤΟΥ ΠΑΙΔΟΣ*

ΥΠΟ ΑΙΚ. ΣΤΡΙΦΤΟΥ-ΚΡΙΑΡΑ

Τὸ οἰκογενειακὸν περιβάλλον καὶ αἱ ἐπιδράσεις, τὰς ὁποίας τοῦτο ἀσκεῖ ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἀτομικότητος τῶν παιδῶν, ἔχουν ἀποτελέσει κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ὑποκείμενον συστηματικῆς ἐρεύνης. Ἡ οἰκογένεια θεωρεῖται ὡς ὀρίζουσα πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὴν κοινωνικὴν χρησιμότητα τοῦ ἀτόμου. Ζητήματα σχετικὰ πρὸς τὸ οἰκογενειακὸν περιβάλλον μᾶς ἔχουν ἀπασχολήσει καὶ ἄλλοτε, πορίσματα δὲ ἀπορρέοντα ἐκ τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν ἡμῶν ἔχομεν ἤδη φέρει εἰς τὴν δημοσιότητα¹.

Ἐνταῦθα θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν αἱ ἐξ ὠρισμένων οἰκογενειακῶν συνθηκῶν ἀσκούμεναι ἐπιδράσεις ἐπὶ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν παιδῶν. Εἰδικώτερον δὲ θὰ ἐξετάσωμεν, ἐὰν παρατηρῶνται διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν νοητικὴν κατάστασιν μεταξὺ παιδῶν ἐχόντων διάφορον θέσιν εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀδελφῶν ἢ ὅλως στερουμένων ἀδελφῶν καὶ πῶς ἐρμηνεύονται αὐταί. Θὰ ὑποβάλωμεν δὲ εἰς ἔρευναν τέσσαρας κατηγορίας παιδῶν: μονογενεῖς, πρωτοτόκους, μέσους καὶ ὑστεροτόκους².

Πρὶν ἔλθωμεν εἰς τὴν κυρίως ἔρευναν ἀναγκαῖον θεωροῦμεν νὰ ἐκθέσωμεν διὰ βραχέων πῶς νοοῦμεν ἐνταῦθα τὸν ὅρον νοητικῆς κατάστασις καὶ ἂν διὰ τῶν μέσων τὰ ὁποῖα ἐφαρμόζομεν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν αὐτήν. Ἡ νοητικὴ κατάστασις ἀποτελοῦσα μέρος τῆς ἀτομικότητος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπομονωθῇ τελείως τῶν λοιπῶν στοιχείων

* Ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Ἐξαρχοπούλου κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 11 Ἰουνίου 1942.

¹ Βλ. ΑΙΚ. ΣΤΡΙΦΤΟΥ-ΚΡΙΑΡΑ, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀτομικότητος τῶν μονογενῶν παιδῶν. Ἐν Ἀθήναις 1938.— Ν. ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΙΚ. ΣΤΡΙΦΤΟΥ-ΚΡΙΑΡΑ, Ἡ ἀτομικότης τῶν πρωτοτόκων παιδῶν, *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 14 (1939), 186 κέ.

² Ἡ νοητικὴ κατάστασις τῶν μονογενῶν καὶ τῶν πρωτοτόκων μᾶς ἔχει καὶ ἄλλοτε ἀπασχολήσει, ἐθεωρήσαμεν ὁμῶς σκόπιμον, ἀφοῦ κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἐν τῷ μεταξὺ διάστημα ἐπλουτίσαμεν τὸ ὑπάρχον ὑλικόν, νὰ ὑποβάλωμεν τὸ ζήτημα εἰς περαιτέρω ἔρευναν καὶ μάλιστα ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἐξέτασιν τῆς νοημοσύνης τῶν μέσων καὶ τῶν ὑστεροτόκων παιδῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἐπιτυχῶς ἀνέστη ἀφ' ἐνὸς μὲν πλουτισμὸς τῶν σχετικῶν πορισμάτων, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἔλεγχος τῆς ἀκριβείας αὐτῶν.

αὐτῆς καὶ νὰ ἐξετασθῇ αὐτὴ καὶ μόνη ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τῶν ἀμοιβαίων ἐπιδράσεων, τὰς ὁποίας ἀσκοῦν ἐπ' ἄλληλα καὶ συνεπῶς καὶ ἐπ' αὐτὴν τὰ διάφορα στοιχεῖα, σωματικά, ψυχικά, ψυχοφυσικά, τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν ἐνιαίαν ἀτομικότητα. Ἡ νοημοσύνη εὐρίσκειται στενῶς συνυφασμένη πρὸς τὴν ὅλην ἀτομικότητα, ἀσκεῖ ἐπ' αὐτὴν παντὸς εἴδους ἐπιδράσεις καὶ δέχεται ὁμοίως ἐξ αὐτῆς τοιαύτας διαμορφουμένη καὶ ἐκδηλουμένη κατὰ τρόπον ἀνάλογον.

Ἐποὶ ὅμως ἡ νοημοσύνη εἶναι στενῶς συνυφασμένη πρὸς τὸν λοιπὸν ψυχοφυσικὸν ὄργανισμόν, τελεία ἀπομόνωσις αὐτῆς δὲν δύναται νὰ νοηθῇ¹. Καὶ κατὰ τὰς ψυχικὰς δὲ μετρήσεις τὰς ἀποσκοπούσας τὸν καθορισμὸν τῆς ἐντάσεως μετὰ τῆς ὁποίας λειτουργοῦν ψυχικαὶ δεξιότητες, πίπτει μὲν τὸ κέντρον τοῦ βάρους ἐπὶ τοῦ ὑπὸ ἔρευναν φαινομένου, ἀλλ' ἡ ἀπόδοσις ἐπηρεάζεται καὶ ἀπὸ πληθὺν ἄλλων παραγόντων ἐσωτερικῶν (ψυχικῶν καὶ ὀργανικῶν), καὶ ἐξωτερικῶν (ἐκ τοῦ περιβάλλοντος), λόγῳ τῶν ὁποίων δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἀκριβῶς πόσον μέρος ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς ὑπὸ ἔρευναν ἰκανότητας καὶ πόσον εἰς ἄλλους παράγοντας. Καὶ οἱ συναγόμενοι δὲ διὰ τῶν τοιούτων μεθόδων ἀριθμοὶ ἀντιπροσωπεύουν γενικωτέρας ψυχοπνευματικὰς καταστάσεις συνυφασμένας πρὸς τὴν ὅλην ἀτομικότητα² καὶ τὸ περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου διαβιοῖ τὸ ἄτομον. Κατὰ ταῦτα τὸν ὅρον νοητικὴ κατάστασις νοοῦμεν ὑπὸ πλατυτέραν ἔννοιαν, τ. ἔ. ὡς περιλαμβάνοντα γενικώτερον τὴν ἰκανότητα πρὸς πνευματικὴν ἀπόδοσιν ἐν τῇ σχέσει αὐτῆς πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ γενικῶς τὴν καθόλου ἀτομικότητα.

ΥΛΙΚΟΝ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

Τὰ ὑποκείμενα τῆς ἐρεύνης ὑπῆρξαν μαθηταὶ φοιτήσαντες εἰς τὴν Α' τάξιν τοῦ δημοτικῆς τοῦ Πειραματικῆς Σχολείου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατὰ τὰ σχολικὰ ἔτη ἀπὸ τοῦ 1931-32 μέχρι τοῦ 1939-40, ἀνήκοντες δὲ εἰς ἀστικὰς οἰκογενείας. Οὗτοι ὑπεβλήθησαν εἰς μέτρησιν τῆς νοημοσύνης αὐτῶν διὰ τῆς γενομένης ἐν τῷ Ἐργαστηρίῳ Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν διασκευῆς τῆς κλίμακος Binet-Simon³ κατὰ τὸν πρῶτον μῆνα τῆς φοιτήσεως αὐτῶν εἰς τὸ σχολεῖον ὑφ' ἡμῶν καὶ ὑπὸ ἐμπειρῶν βοηθῶν, ἐργαζομένων ὑπὸ ἐνιαίον πνεῦμα καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μετρήσεων αὐτῶν ὑπελογίσθη δι' ἐκάστην περίπτωσιν ὁ δείκτης νοημοσύνης κατὰ τὸν τύπον τοῦ Stern ὡς ἐτροποποιήθη ὑπὸ τοῦ Terman ($\Delta N = \frac{NH}{XH}$). Τὰς

¹ Κυρίως εἰπεῖν τὰ αἰσθητήρια δύναται ἀπομονούμενα νὰ ὑποβληθοῦν εὐκολώτερον εἰς ἀκριβῆ μέτρησιν.

² Ἐξ ὅσων εἶπομεν δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι ὑποτιμῶμεν τὰ διὰ τῶν τοιούτων μεθόδων συναγόμενα δεδομένα: ταῦτα καταλλῆλως χρησιμοποιούμενα εἶναι πολύτιμα καὶ μελετώμενα ὑπὸ τὸ ἀνωτέρω πνεῦμα καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας ἐκδηλώσεις καὶ τὴν καθόλου ἀτομικότητα δύναται νὰ παράσχουν πλούσια στοιχεῖα διὰ τὴν βαθυτέραν καὶ πληρεστέραν κατανόησιν τοῦ ψυχικοῦ βίου.

³ Πρβλ. Ν. ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ διάγνωσις τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης ἐπὶ τῇ βάσει πειραματικῶν ἐρευνῶν. Νέα μορφή τῆς κλίμακος Binet-Simon. *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 6 (1931), σ. 356 κ. ἔ.

μετρήσεις διενηργήσαμεν κατά τὰς ἀρχὰς τοῦ σχολικοῦ ἔτους, ἵνα ἐπιτύχωμεν ἀπόδοσιν τῶν παιδῶν φυσικὴν, καὶ δὴ ἀνεπηρέαστον ἀπὸ τῶν ἐκ τοῦ σχολικοῦ βίου συστηματικῶν ἐπιδράσεων.

Αἱ ἀρχικῶς συλλεγεῖσαι περιπτώσεις ἀνήρχοντο εἰς 323, ὁ ἀριθμὸς ὅμως οὗτος περιορίσθη τελικῶς εἰς 292, ἀποκλεισθέντων ἐκ τῆς ἐρεῦνης ὑποκειμένων, ἐπὶ τὰ ὁποῖα, ὡς διεπιστώσαμεν, καὶ ἄλλοι παράγοντες πλὴν τῶν μελετωμένων ἤσκησαν ἐπιδράσεις. Γενικῶς ἐλήφθη φροντίς, ὥστε τὸ ἔμψυχον ὑλικὸν τῆς ἐρεῦνης νὰ ἀποτελῆται ἐκ παιδῶν προερχομένων ἐξ ὁμοίων κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν καὶ οἰκογενειακῶν συνθηκῶν. Ἐκ τῶν 292 περιπτώσεων 78 ἀντιπροσωπεύουν παῖδας μονογενεῖς, 73 πρωτοτόκους, 61 μέσους καὶ 80 ὑστεροτόκους.

ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΚΑΙ ΤΑ ΕΚ ΤΟΥΤΩΝ ΣΥΝΑΓΟΜΕΝΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

Ἐκ τῆς μελέτης τοῦ παρατιθεμένου πίνακος, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει συγκέντρωσιν τῶν δεικτῶν νοημοσύνης ἀπάντων τῶν ὑποκειμένων τῆς ἐρεῦνης κατὰ κατηγορίας εἰς τὰς ἐπὶ μέρους βαθμίδας τῆς νοημοσύνης ἀπολύτως καὶ ἐπὶ τοῖς %, συνάγονται τὰ ἐπόμενα πορίσματα ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν ὑποκειμένων τῆς ἐρεῦνης:

Κατηγορία παιδῶν	Μεγαλοφυεῖς 140 καὶ ἄνω	Ἐξαιρέτου εὐφυΐας 120 - 139	Ἀνωτέρας εὐφυΐας 105 - 119	Μέσης νοημοσύνης 95-104	Ἀσθενοῦς νοημοσύνης 80 - 94	Ἡλίθιοι 79 καὶ κάτω	Σύνολα κατὰ κατηγορίας
Μονογενεῖς	3	18	44	12	1	—	78
Πρωτότοκοι	—	8	38	20	7	—	73
Μέσοι	—	10	21	17	12	1	61
Ὑστερότοκοι	5	21	40	8	5	1	80
Σύνολον κατὰ βα- θμίδας νοημοσύνης ἀπολύτως	8	57	143	57	25	2	292
Μονογενεῖς	3,8%	23,1%	56,4%	15,4%	1,3%	—	100 %
Πρωτότοκοι	—	11 %	52,1%	27,4%	9,6%	—	100,1%
Μέσοι	—	16,4%	34,4%	27,9%	19,7%	1,6%	100 %
Ὑστερότοκοι	6,2%	26,2%	50 %	10 %	6,2%	1,2%	99,8%
Σύνολον κατὰ βα- θμίδας νοημοσύνης ἐπὶ τοῖς %	2,7%	19,5%	49 %	19,5%	8,6%	0,7%	100 %

1. Ἡ κατανομὴ τῶν μονογενῶν εἰς τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς νοημοσύνης δὲν ἀκολουθεῖ τὴν ἀψίδα κατανομῆς τοῦ Gauss, καθότι ἐνταῦθα ἡ ἀνωτάτη πυκνότης (56,4%) πίπτει ἐπὶ τῆς βαθμίδος τῆς ἀνωτέρας καὶ οὐχὶ τῆς μέσης νοημοσύνης. Σημειωτέον ὅτι μεταξὺ τῶν μονογενῶν τῆς ἐρεῦνης ἀπαντᾷ μία μόνη περίπτωσις ἀσθενοῦς νοημοσύνης,

αἱ δὲ περιπτώσεις μεγαλοφυῶν εἶναι πλείονες τῶν ἐχόντων ἀσθενῆ νοημοσύνην. Γενικῶς ἡ κατανομή τῶν περιπτώσεων μεταξὺ κανονικῆς καὶ ὑπὲρ τὸ κανονικὸν νοημοσύνης ἀπαντᾷ εἰς ἀναλογίαν ἀνωτέραν τοῦ 1:4 δεδομένου ὅτι αἱ ὑπὲρ τὸ κανονικὸν περιπτώσεις νοημοσύνης ὑπερβαίνουν τὰ 80% τοῦ συνόλου. Οἱ δὲ δεῖκται νοημοσύνης τῶν μονογενῶν ἐκτείνονται μεταξὺ τῶν βαθμῶν 88 καὶ 139, ἧτοι μεταξὺ ἀσθενοῦς νοημοσύνης καὶ ἔξαιρέτου εὐφυΐας.

2. Καὶ ἡ κατανομή τῶν πρωτοτόκων εἰς τὰς ἐπὶ μέρους βαθμίδας τῆς νοημοσύνης δὲν ἀκολουθεῖ τὴν ἀψίδα κατανομῆς τοῦ Gauss. Μεταξὺ αὐτῶν ἀπαντῶμεν πλείονας ἢ μεταξὺ τῶν μονογενῶν περιπτώσεις ἐχούσας νοημοσύνην ὑπὸ τὸ κανονικὸν (7 μεταξὺ τῶν 73 τοῦ συνόλου). Καὶ ἐδῶ ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐχόντων ἀνωτέραν νοημοσύνην ὑπερβαίνει τὸν ἀριθμὸν τῶν κεκτημένων μέσην καὶ ὑπὸ τὸ κανονικόν, ἂν καὶ ὄχι εἰς ἴσην πρὸς τοὺς μονογενεῖς ὅμως εἰς ἰκανὴν ἀναλογίαν, πλησιάζουσιν τὰ $\frac{2}{3}$ τοῦ συνόλου. Περιπτώσεις ἀκροτάτας, τ. ἔ. ἄνω τοῦ 139 (μεγαλοφυΐα) καὶ κάτω τοῦ 80 (ἠλιθιότης) δὲν εὗρομεν μεταξὺ τῶν πρωτοτόκων τῆς ἡμετέρας ἐρεῦνης. Ἡ κλίμαξ τῶν δ.ν. τῶν παιδῶν τούτων ἐκτείνεται μεταξὺ τῶν βαθμῶν 88 καὶ 139, δηλαδὴ μεταξὺ ἀσθενοῦς νοημοσύνης καὶ ἔξαιρέτου εὐφυΐας.

3. Ἐπὶ τῶν μέσων παιδῶν τῆς ἐρεῦνης ἡ κατανομή τῶν περιπτώσεων πλησιάζει περισσότερον τὴν ἀψίδα κατανομῆς τοῦ Gauss. Τὸ κέντρον τοῦ βάρους πίπτει μεταξὺ τῶν βαθμίδων μέσης καὶ ἀνωτέρας εὐφυΐας. Ἐνῶ δὲ εἰς τοὺς μονογενεῖς καὶ εἰς τοὺς πρωτοτόκους ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐχόντων ἀνωτέραν νοημοσύνην ὑπερβαίνει τὸν ἀριθμὸν τῶν κεκτημένων μέσην καὶ ὑπὸ τὸ κανονικὸν νοημοσύνην, ἐνταῦθα παρατηρεῖται ὅτι τὰ 50% ἔχουν ἀνωτέραν τῆς κανονικῆς νοημοσύνης, τὰ δὲ ἄλλα 50% κατανέμονται εἰς τὰς βαθμίδας τῆς κανονικῆς καὶ τῆς ὑπὸ τὸ κανονικὸν νοημοσύνης. Περιπτώσεις ἀσθενοῦς καθόλου νοημοσύνης ἀπαντῶμεν εἰς ποσοστὸν ἀντιπροσωπεῦον τὸ $\frac{1}{5}$ τοῦ συνόλου. Ἡ κλίμαξ τῶν δεικτῶν τῶν μέσων ἐκτείνεται μεταξὺ τῶν βαθμῶν 79 καὶ 136, ἧτοι μεταξὺ ἠλιθιότητος καὶ ἔξαιρέτου εὐφυΐας.

4. Ἡ κατανομή τῶν δεικτῶν τῶν ὑστεροτόκων εἰς τὰς διαφόρους βαθμίδας τῆς νοημοσύνης παρουσιάζει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὴν τῶν μονογενῶν εἰς τὰς γενικὰς τῆς γραμμᾶς. Ἡ μεγαλυτέρα πυκνότης συμπύπτει ἐδῶ πρὸς τὴν ἀνωτέραν εὐφυΐαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς πρωτοτόκους, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τοὺς μέσους. Τὸ ποσοστὸν τῶν ὑστεροτόκων τῶν ἐχόντων νοημοσύνην ὑπὲρ τὸ κανονικὸν ὑπερβαίνει τὰ $\frac{4}{5}$ τοῦ συνόλου αὐτῶν. Ἡ κλίμαξ τῶν δεικτῶν τῆς νοημοσύνης αὐτῶν ἐκτείνεται μεταξὺ τῶν βαθμῶν 78 καὶ 146, δηλαδὴ μεταξὺ ἠλιθιότητος καὶ μεγαλοφυΐας.

5. Σύγκρισις τῆς νοητικῆς καταστάσεως τῶν μονογενῶν, πρωτοτόκων, μέσων καὶ ὑστεροτόκων ἐπὶ τῇ βᾶσει τοῦ κατὰ μ. ὀ. δείκτου νοημοσύνης αὐτῶν παρέχει τὴν ἀκόλουθον βαθμολογικὴν αὐτῶν σειρᾶν: α) Μονογενεῖς (δ.ν. 117). β) Ὑστερότοκοι (δ.ν. 114). γ) Πρωτότοκοι (δ.ν. 109). δ) Μέσοι (δ.ν. 104).

Παρατηροῦμεν δηλαδὴ, ὅτι οἱ μονογενεῖς ἔχουν ἀνώτερον κατὰ μ. ὀ. δείκτην νοη-

μοσύνης, ἀκολουθοῦν οἱ ὑστερότοκοι μὲ μικρὰν διαφορὰν, κατόπιν ἔρχονται οἱ πρωτότοκοι μὲ μεγαλυτέραν διαφορὰν καὶ τέλος οἱ μέσοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπαντῶμεν καὶ τὴν μεγαλυτέραν πρὸς τὰ κάτω διαφορὰν. Ἐνῶ δηλαδὴ οἱ μονογενεῖς, οἱ ὑστερότοκοι καὶ οἱ πρωτότοκοι φαίνονται ἔχοντες ἀνωτέραν εὐφυΐαν, οἱ μέσοι κατατάσσονται εἰς τὴν βαθμίδα τῆς μέσης νοημοσύνης.

6. Συγκρίνοντας τὸν κατὰ μ. ὄ. δείκτην νοημοσύνης ἐκάστης κατηγορίας παιδῶν πρὸς τὸν γενικὸν κατὰ μ. ὄ. δείκτην νοημοσύνης αὐτῶν ἀσχέτως κατηγοριῶν ἔχομεν τὰς ἑξῆς διαφορὰς:

Μονογενεῖς	Πρωτότοκοι	Μέσοι	Ἵστερότοκοι
111-117 = +6	111-109 = -2	111-104 = -7	111-114 = +3

Παρατηροῦμεν δηλαδὴ, ὅτι οἱ κατὰ μ. ὄ. δεῖκται τῶν μονογενῶν καὶ τῶν ὑστεροτόκων εἶναι ἀνώτεροι τοῦ γενικοῦ κατὰ μ. ὄ. δείκτου νοημοσύνης, ἐνῶ οἱ δεῖκται τῶν πρωτοτόκων καὶ τῶν μέσων εἶναι κατώτεροι αὐτοῦ.

7. Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω συνάγεται τὸ γενικὸν πόρισμα, ὅτι μεταξὺ τῶν παιδῶν τῆς ἡμετέρας ἐρεύνης ὑπερτεροῦν κατὰ τὴν νοημοσύνην οἱ μονογενεῖς καὶ οἱ ὑστερότοκοι, μὲ ἕλαφρὰν ὑστέρησιν τῶν τελευταίων, ἔπονται οἱ πρωτότοκοι, τελευταῖοι δὲ ἔρχονται οἱ μέσοι. Παρατηρεῖται δηλαδὴ ὅτι ἡ νοητικὴ κατάστασις τῶν ὑστεροτόκων πλησιάζει πρὸς τὴν τῶν μονογενῶν, ἐνῶ ἡ νοητικὴ κατάστασις τῶν πρωτοτόκων εὐρίσκειται ἐγγύτερον πρὸς τὴν τῶν μέσων. Κατὰ ταῦτα τὸ γεγονός τῆς ἐλλείψεως ἀδελφῶν, ὡς καὶ τὸ γεγονός τῆς θέσεως τοῦ παιδὸς εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀδελφῶν δὲν στερεῖται σημασίας διὰ τὴν πνευματικὴν διαμόρφωσιν τοῦ παιδός¹.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ

Πρὸς ἐρμηνείαν τῶν ἀνωτέρω διατυπωθέντων πορισμάτων καὶ ἀναζήτησιν τῶν αἰτίων εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλονται αἱ διαπιστωθεῖσαι διαφοραὶ ἐπεχειρήσαμεν διὰ συστηματικῆς ἐρεύνης νὰ εἰσδύσωμεν εἰδικώτερον εἰς τὴν φύσιν τῶν ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος ἀσκουμένων ἐπιδράσεων ἐπὶ τοὺς παῖδας τούτους, χωρὶς νὰ ἀγνοήσωμεν καὶ τυχὸν ἐπιδράσεις τοῦ βιολογικοῦ παράγοντος. Ἐκ τῆς ἐρεύνης δὲ ταύτης κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰς διαπιστωθεῖσας διαφορὰς πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν κατὰ μέγα μέρος εἰς τὰς ἰδιαίτερας συνθήκας καὶ καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται εἰς τοὺς

¹ Αἱ διαπιστωθεῖσαι νοητικαὶ διαφοραὶ κατὰ τὴν ἡλικίαν 6-7 ἐτῶν δὲν γνωρίζομεν ἂν ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμεναι καὶ βραδύτερον, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ὀριμότητος, ὅποτε τὸ ἄτομον ὑφίσταται καὶ ἄλλας πολυμερεῖς ἐπιδράσεις ὅχι μόνον ἐκ τοῦ σχολικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐξωσχολικοῦ βίου, ὡς εἶναι δὲ φυσικὸν ἀρχίζουν βαθμηδὸν νὰ ἀτονοῦν κάπως αἱ ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος ἐπιδράσεις, μάλιστα δὲ αἱ ὀφειλόμεναι εἰς τὴν σειρὰν τοῦ παιδὸς μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν. Ἡ ἐξέτασις τοῦ ζητήματος τούτου ἀπαιτεῖ ἰδιαίτεραν σχετικὴν συστηματικὴν ἐρευναν τῶν ἀνωτέρων ἡλικιῶν. Λίαν διαφωτιστικὴ τοῦ ζητήματος θὰ ἀπέβαινε καὶ ἐρευνα σχετικὴ τῆς θέσεως εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀδελφῶν γινομένη ἐπὶ μεγάλων ἀνδρῶν, δηλαδὴ προσώπων προσηνεγόντων μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὸν πολιτισμὸν.

παίδας ἀναλόγως τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν οὗτοι κατέχουν εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀδελφῶν. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου παραθέτομεν βραχεῖαν ἀνάλυσιν τῶν δημιουργουμένων ἰδιαιτέρων συνθηκῶν διὰ τοὺς παῖδας τῶν ὑπὸ ἔρευναν κατηγοριῶν, περιοριζόμενοι διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου εἰς σύντομον ἐρμηνεῖαν τῶν διαπιστωθέντων ἀποτελεσμάτων.

Θὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τὰς κατηγορίας τῶν μέσων καὶ τῶν ὑστεροτόκων. Περὶ τῶν μονογενῶν καὶ τῶν πρωτοτόκων ἔχομεν ἀλλαχοῦ ἐν ἐκτάσει ἀσχοληθῆ¹.

Παρατηρήσαμεν ἀνωτέρω, ὅτι οἱ μέσοι παῖδες δὲν δεικνύουν κατὰ κανόνα οἷαν οἱ τῶν ἄλλων κατηγοριῶν πνευματικὴν ἐξέλιξιν, ἐνῶ οὗτοι γεννώμενοι ἐκ γονέων νέων εἰσέτι τὴν ἡλικίαν θὰ ἀνέμενέ τις νὰ παρουσιάξουν εὐνοϊκωτέραν πνευματικὴν ἐξέλιξιν. Τοῦ φαινομένου τούτου ἡ αἰτία πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὴν θέσιν τοῦ μέσου ὡς τοιούτου ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Οἱ ὄροι τῆς διαβίωσης αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος συντελοῦν εἰς τὴν παρ' αὐτῷ δημιουργίαν τῆς ἐντυπώσεως ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὸ περιθώριον. Πράγματι δὲ ὁ μέσος παῖς δὲν προσελκύει ἰδιαιτέραν τὴν προσοχὴν τῶν ἄλλων προσώπων τῆς οἰκογενείας, ὡς συμβαίνει μὲ τοὺς παῖδας τῶν ἄλλων κατηγοριῶν. Ὁ πρωτότοκος ἔχει περισσοτέρας εὐθύνas ἀλλὰ καὶ δικαιώματα μεγαλύτερα. Οὗτος ὡς ὠριμώτερος λαμβάνει ἔναντι τῶν ἀδελφῶν του τὸν ρόλον προστάτου, εἰσακούεται ὑπ' αὐτῶν, οὗτω δὲ γίνεται ἐκδηλος ἡ ἀπέναντι αὐτῶν ὑπεροχὴ του². Ὁμοίως ὁ ὑστερότοκος ἐφελκύνει τὴν προσοχὴν τῶν μεγαλυτέρων ὡς ἀπάντων νεώτερος καὶ κατ' ἀκολουθίαν δεόμενος προστασίας. Ὁ μέσος ὁμως χωρὶς νὰ ἔχη δικαιώματα εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ὑφίσταται ἐκατέρωθεν πιέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐκδηλοῦνται συνήθως εἴτε ὡς ἰδιοτροπία τοῦ νεωτέρου εἴτε ὡς ὑπεροχὴ τοῦ πρεσβυτέρου. Καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν δὲ συμπεριφορὰ τῶν ἐνηλίκων εἶναι κατὰ κανόνα ἀνάλογος. Λόγω τῆς τοιαύτης καταστάσεως δημιουργεῖται εἰς τὸν μέσον παῖδα συχνὰ ἡ ἐντύπωσις ὅτι δὲν ἀγαπᾶται, ὅτι ὑστερεῖ τῶν ἄλλων, ὅτι οὐδεμίαν φροντίδα καταβάλλεται δι' αὐτόν, ὅτι τέλος ἀδικεῖται. Τοιοῦτοτρόπως ὁ εἰς τοιαύτην ἀτμόσφαιραν ζῶν μέσος παῖς εἶναι δυνατὸν νὰ χάσῃ βαθμηδὸν τὸ θάρρος του, ἀναπτύσσονται δὲ παρ' αὐτῷ συναισθήματα μειονεκτικότητος καὶ καθίσταται νωθρός, δειλός, ἀποκτῶν οὕτως ἰδιότηας, αἱ ὁποῖαι ἀσκοῦν δυσμενῆ ἐπίδρασιν ὄχι μόνον ἐπὶ τὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ἐξέλιξιν. Ἡ δειλία καὶ ἡ ἔλλειψις αὐτοπεποιθήσεως, τὴν ὁποίαν συχνὰ ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς παῖδας τούτους, προσδίδουν εἰς αὐτοὺς πολλάκις τὴν εἰκόνα παιδῶν πνευματικῶς καθυστερημένων. Οὗτοι ἐρωτώμενοι καταλαμβάνονται ὑπὸ δέους καὶ μετὰ δυσκολίας ἀποκρίνονται, ἐργαζόμενοι δὲ ἐνώπιον ξένων προσώπων ἀδυνατοῦν νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς τὴν ἐργασίαν. Ἄλλοτε πάλιν γίνονται ἀδιάφοροι καὶ

¹ ΑΙΚ. ΣΤΡΙΦΤΟΥ-ΚΡΙΑΡΑ, Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀτομικότητος τῶν μονογενῶν παίδων καὶ Ν. ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΙΚ. ΣΤΡΙΦΤΟΥ-ΚΡΙΑΡΑ, Ἡ ἀτομικότης τῶν πρωτοτόκων παίδων.

² Καὶ ἡ καθόλου δὲ θέσις τῶν πρωτοτόκων ἐντὸς τῆς οἰκογενείας εἶναι, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ λέγομεν, εὐνοϊκὴ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν· διὰ τοῦτο καὶ παρατηρεῖται εἰς αὐτοὺς κατὰ κανόνα ἀρμονικὴ ἐξέλιξις ὅλων τῶν ἰκανοτήτων, συνοδευομένη ὑπὸ χαρακτῆρος παρέχοντος εὐμενεστάτας προϋποθέσεις διὰ τὴν διαμόρφωσιν αὐτῶν.

νωθροί, ἐνῶ εἷς τινὰς περιπτώσεις ἐπαναστατοῦν καὶ ἀντιδροῦν παντοιοτρόπως, καθιστάμενοι δυσάγωγοι. Διὰ ταῦτα εἶναι φυσικὸν τὰ ἀποτελέσματα ψυχικῶν μετρήσεων ἐπὶ τοιούτων παιδῶν νὰ μὴ εἶναι συνήθως ἰκανοποιητικά, δεδομένου ὅτι ταῦτα ἐξάγονται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τρόπου καὶ τῆς ταχύτητος τῆς ἐκτελέσεως ὑπὸ τοῦ μετρούμενου ὠρισμένων ἐνεργειῶν, ἀπαντήσεων αὐτοῦ εἰς ἐρωτήματα κττ. Ἡ ἀπόδοσις εἰς ἐργασίας τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἐξαρτᾶται βεβαίως κατὰ βάσιν ἐκ τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τοῦ μετρούμενου· παρὰ ταῦτα ὅμως, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἶδομεν, καὶ ἄλλοι παράγοντες ἀσκοῦν ἐπ' αὐτὴν ἐπίδρασιν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτεύουσιν θέσιν κατέχουν ἡ ὑπαρξίς ψυχραιμίας κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας, αὐτοπεποιθήσεως, εὐαρέστου θυμικῆς καταστάσεως, τ. ἔ. ἰδιοτήτων τὰς ὁποίας δὲν ἀπαντῶμεν συχνὰ εἰς τοὺς μέσους παῖδας.

Οἱ ὑστερότοκοι παῖδες, ὅταν οἱ γεννήτορες δὲν εὐρίσκονται εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας των, ἰδιαιτέρως δ' ἡ μήτηρ κατόπιν περισσοτέρων τοκετῶν ἔχη ὑποστῆ μείωσιν τῶν δυνάμεων αὐτῆς, εὐλογον εἶναι νὰ μὴ δεικνύουν εὐνοϊκὴν ἐξέλιξιν, ἀλλὰ νὰ μειονεκτοῦν τῶν πρεσβυτέρων ἀδελφῶν. Τοιοῦτόν τι ὅμως δὲν διεπιστώσαμεν ἐπὶ τῶν ὑστεροτόκων παιδῶν τῆς ἡμετέρας ἐρεῦνης. Πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου τούτου θὰ ἠδύνατό τις ἀσφαλῶς νὰ ὑποστηρίξη ὅτι ἐν προκειμένῳ δὲν ἔχομεν δυσμενῆ ἐπίδρασιν τοῦ βιολογικοῦ παράγοντος, διότι οἱ γονεῖς τῶν ὑποκειμένων τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν κατὰ τὴν γέννησιν αὐτῶν ἦσαν νέοι ἀκόμη—κατὰ τὰ συλλεγένητα στοιχεῖα ἡ ἡλικία αὐτῶν ἐκυμαίνετο μεταξὺ 30 καὶ 45 ἐτῶν—αἱ δὲ μητέρες δὲν ἦσαν πολύτοκοι. Ἄν ὅμως τὰ ἀνωτέρω δικαιολογοῦν τὴν ἔλλειψιν δυσμενῶν ἐσωτερικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τοὺς παῖδας τούτους, δὲν δύνανται νὰ ἐρμηνεύσουν διατὶ οὗτοι παρουσιάζουν ὑψηλὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν. Ἡ καθ' ἡμᾶς ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι ἡ ἀκόλουθος. Οἱ ὑστερότοκοι, εἰς τοὺς ὁποίους, ὅπως καὶ εἰς τοὺς μονογενεῖς, ἀπαντῶμεν κατὰ κανόνα ἀνωτέραν τῆς κανονικῆς εὐφυΐαν, ἔχουν κοινὰ πρὸς τούτους σημεῖα καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διαβιώσεως ἐν τῇ οἰκογενεῖα καὶ ὡς πρὸς τὰς ποικίλας ἐπιδράσεις, τὰς ὁποίας ὑφίστανται ἐκ τοῦ περιβάλλοντος αὐτῶν, ἰδίᾳ μάλιστα ὅταν ὑπάρχη μεγάλη διαφορὰ ἡλικίας μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν μεγαλύτερων ἀδελφῶν, ὅποτε διαβιοῦν μεταξὺ μεγάλων προσώπων, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς μονογενεῖς.

Ὁ ὑστερότοκος εἶναι τὸ *χαϊδεμένο παιδί* τῆς οἰκογενείας. Οὗτος ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του τυγχάνει ἰδιαιτέρων φροντίδων καὶ θωπειῶν ἐκ μέρους τῶν μεγαλύτερων. Κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σχολικῶν του ὑποχρεώσεων, προσφεύγει συνήθως εἰς τὴν ἐπικουρίαν αὐτῶν, τοὺς ὁποίους εὐρίσκει πάντοτε προθύμους νὰ δώσουν λύσιν εἰς τὰς ἀπορίας του. Γενικῶς αἱ συνθῆκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας ζῆ ὁ ὑστερότοκος ἐντὸς τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος εἶναι συντελεστικώταται διὰ τὴν πνευματικὴν του ἐξέλιξιν. Πλὴν δὲ τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι λόγοι συναφεῖς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ παιδὸς τούτου μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν, δυνάμενοι νὰ συμβάλουν εἰς τὴν πληρεστέραν ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου τῆς γοργωτέρας ἐξελίξεως τῶν ὑστεροτόκων. Ἐννοοῦμεν ὠρισμένας ἰδιότητας τοῦ χαρακτῆρος, τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τῆς ἰδιαζούσης θέσεως αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκογενεῖα ἀποκτᾶ ὁ ὑστερότοκος, εἰδικῶς δὲ

τὸ συναίσθημα τῆς ἀμίλλης, τὸ ὁποῖον ἀναπτύσσεται εἰς πολλοὺς ἐξ αὐτῶν καὶ τὴν τάσιν νὰ μὴ φαίνονται ὅτι ὑστεροῦν ἀπέναντι τῶν πρεσβυτέρων των ἀδελφῶν, προσπαθοῦντες νὰ ὑπερνικήσουν διὰ διαφόρων μέσων τὴν ἀδυναμίαν τὴν ὁποίαν αἰσθάνονται ὅτι ἔχουν ἀπέναντι ἐκείνων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων περὶ τῶν αἰτίων τὰ ὁποῖα ἀπεργάζονται τὰς ὑπὸ ἔρευναν διαφορὰς δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι θεωροῦμεν τὴν ἐξέλιξιν ὡς ἐξαρτωμένην ἀποκλειστικῶς ἐξ ἐξωτερικῶν παραγόντων, διότι τὸ τοιοῦτον δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα. Εἶναι γνωστόν, ὅτι τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀτόμου ὁρίζουν κατὰ κύριον λόγον ἔμφυτοι προδιαθέσεις. Παρὰ ταῦτα ὅμως καὶ ἐξωτερικοὶ παράγοντες, ὡς αἱ ἐπιδράσεις τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος παίζουν μέγαν ρόλον εἰς τὴν πνευματικὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἀτόμου καὶ δύνανται νὰ ἐπιδράσουν ἐπ' αὐτὴν ὄχι μόνον εὐμενῶς ἀλλὰ καὶ δυσμενῶς, ὡς ἡ ἔρευνα ἔχει ἀποδείξει. Οὕτω δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας τὸ γεγονός, ἂν ὁ παῖς ἀνήκει εἰς ἄπορον ἢ εὐπορον οἰκογένειαν, μορφωμένην ἢ ἀμόρφωτον κ.ο.κ.

Μεταξὺ τῶν ἐξωτερικῶν τούτων παραγόντων τῶν ἀσκούντων ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τῶν παιδῶν πρέπει νὰ περιληφθῇ καὶ ἡ ὑπαρξίς ἢ μὴ ἀδελφῶν, ὡς καὶ ἡ θέσις τοῦ παιδὸς εἰς τὴν σειρὰν αὐτῶν. Πράγματι δὲ οἱ παράγοντες οὗτοι ἔχουν σημασίαν ὄχι μόνον διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὴν καθόλου διάπλασιν τῆς προσωπικότητος, ἀλλ' εἶναι μεγάλης σπουδαιότητος καὶ διὰ τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἐξέλιξιν.